

BUZÁSI ENIKŐ

A 17. századi magyar főúri ravataképek

Adalékok a magyarországi manierizmus szellemi hátteréhez*

A 17. századi magyarországi arcképfestés kis számú művet magában foglaló, de stiláris és ikonográfiai szempontból egyaránt különleges típusa a ravatakép. Ezeknek az ábrázolásoknak a lényegét az emberi élet céljával, az evilági dolgok hiábavalóságával, a keresztényi élet mint az üdvösséghez vezető út gondolatával kapcsolatos kérdések alkotják. A halott megörökítésének a nyugat-európai művészetben már a középkortól kezdődően többféle rendeltetése és ikonográfiai változata ismert. Ezek legtöbbször a földi élet mulandóságára és hiú voltára, a halál elkerülhetlenségére figyelmeztetett. Az elhunyt megörökítése a 16. századtól azonban gyakran a valóság kutatására és bemutatására adott lehetőséget, az ábrázolás naturalista jellege ilyen esetben művészi problémákat vetett fel. Külön típusok alkotnak a zsánerjellegű halotti portrék, nemritkán az elhunyt és az élő családtagok együttes megörökítésével, amely bemutatásmódban a végső búcsú kifejezése, illetve *memento mori*-értelemmel az elkerülhetetlenbe való belenyugvás kapott formát. Megint más rendeltetéssel készültek a lengyel barokk arckép sajátos változatát jelentő koporsóportrék, amelyeknek viszont a temetés folyamán volt szerepük. A magyarországi ravataképekre egyik értelmezés vagy funkció sem jellemző. Ezek a közel életnagyságú, reprezentatív alkotások egykor többnyire a családi kápolnában voltak elhelyezve, s a keresztényi erények követésére szólították fel az életben maradottakat, a halott életének példáját állítva eléjük. Az ábrázolat abban az ünnepélyes formában örökítették meg, ahogy földi létében utoljára látható volt, így a ravataképek az elhunyt emberi és társadalmi méltóságának utolsó, szinte emblematisztikus tömörségű dokumentumai. Reprezentativitásuk mértéke az ábrázolt rangját, társadalmi helyzetét követi, ennek megfelelően főnemesi körben készült példái a halottat egész alakban

* Bár a ravatalportré fejlődésének kései szakaszában már átlépte a felekezeti határt, az eszmetörténeti gyökerekre tekintve mégis a Corpus evangelicorumba helyeztem el Buzási Enikő rövid írását. Ugyancsak az eszmetörténeti kapcsolat miatt hívom föl a figyelmet két – evangélikus szempontból különösen érdekes – újabb keletű tanulmányra. Az egyik éppen folyóiratunkban jelent meg: Csomortány Levente: *A csetneki evangélikus templom épításumai*. Credo 2003/3–4. 221–248. o. A másik a közelmúltban elhunyt Bencze Imre munkája: *Samarjai Vidos Lénárd és a vigasztaló iratok*. Kézirat. Evangélikus Országos Könyvtár. – A szerk.

mutatják, míg a polgári megrendelésre festettek félalakosak. A ravatalkép a magyarországi portréfestészetben jellemzően 17. századi jelenség, annak ellenére, hogy a hagyomány továbbéléseként elenyésző számban a 18. századból is maradtak fenn emlékei. A festett ravatalkép 17. századi példái Észak-Magyarországon Árva, Trencsén, Bars, Szepes, Nyitra, Zólyom vármegyéből, Nyugat-Magyarországon főúri udvarokból (Esterházy és Batthyány család) és Sopronból származnak.

A képtípus legkorábbi példáit és magyarországi elterjedését az 1600-as évek első évtizedeiben azokhoz a még későreneszánsz udvari szellemet és kultúrát őrző északmagyarországi főúri udvarokhoz kapcsolhatjuk, amelyek a kései humanizmusnak és a magyar nyelvű protestáns teológiai irodalomnak is központjai voltak. A század első felében készült ravatalképek legtöbbször a vidék két legtekintélyesebb főúri családjának, az egymással rokon Thurzó és Illésházy családnak a tagjait ábrázolja, illetve – egy kivételével – olyan nemeseket, akik közvetlen hivatali vagy baráti kapcsolatban álltak e két családdal. Valamennyien evangélikusok voltak, a rangban és vagyonban legjelentősebb közülük, Thurzó György nádor pedig egyenesen a vallás ortodox, wittenbergi ágának legelszántabb magyarországi képviselője volt. A politikai és társadalmi élet olyan jelentős személyiségeiről van tehát szó, akik műveltségük és politikai nézeteik révén valamennyien a keresztény újsztoicizmus befolyása alatt álltak. Ez a filozófiai irányzat, amely a nyugati protestáns országokban az 1580-as évek folyamán jelentős szellemi tényezővé vált, különösen erős politikai színezettel terjedt el Közép-Európában, így például Lengyelország mellett a területileg széttagolt, politikai és vallási szempontból megosztott Magyarországon is.

A leideni egyetem professzora, Justus Lipsius, a római sztoikusok (Epiktetos, Seneca) tanításait a kereszténység tanaival összeegyeztetve dolgozta ki a neosztoicizmus ideológiáját, amelyet legjelentősebb, Magyarországon is hamar ismertté vált munkáiban, a *De Constantia* (1584), valamint a *Politicorum... libri sex* (1589) című kötetekben, illetve széles körű levelezésében összegzett. Írásaiban keresztény etikának megfelelő gyakorlati életfilozófiát és politikai magatartást tanácsol. *Politica* című műve – amely voltaképp egy „fejedelmi tükör” –, válságos körülmények között is a béke megőrzésére, politikai kompromisszumokra, a humanizmus eszméinek továbbvitelére ösztönöz. E nézetek hatása erősen érvényesült az egykorú magyar politikai gyakorlatban, különösen a század első évtizedében egymást követő két nádor, Illésházy István és Thurzó György működésében. Az egyénnek szóló és a mindennapi életre vonatkozó tanácsait a *De Constantia* című művében összegzi Justus Lipsius. Eszerint nehéz időkben egyedül a belső állhatatosság és függetlenség biztosít emberi méltóságot, ad morális erőt a külvilággal szemben. A sztoikus tanok keresztényi értelmezésének lehetőségét keresve a Fátum és a Gondviselés kapcsolatáról elmélkedik, s végkövetkeztetésül a megváltoztathatatlan sorsba való belenyugvást tanácsolja. Lipsius tanításai – ahogy magyarországi követőinek hozzá írt leveleiből kiderül – olyan szellemi és erkölcsi energiát közvetítettek, amely tényleges „életenergiát” jelentett az 1600 körüli évek politikai és egzisztenciális bizonytalanságai közepette. (Ennek kiváltója a töröktől való folyamatos fenyegetettség, a tizenöt éves háború, a Bocskai-felkelés, majd a harmincéves háború okozta megpróbáltatás, valamint a protestáns vallás erőszakos visszaszorítása volt,

illetve azok a koholt perek és birtokelkobzások, amelyekkel az uralkodó néhány protestáns hiten lévő főnemes hatalmát próbálta megnyirbálni.) Lipsius elvont politikai eszméi főleg az evangélikus nemesség körében találtak elismerő visszhangra. Teljeséggel azok fogadták be, akiknek számára a protestáns vallás gyakorlása nemcsak a hitélet megnyilvánulását jelentette, hanem egyúttal a szellemi lét, a humanizmus jegyében való tevékenység záloga is volt. Amit követői a holland filozófus tanításából magukévá tettek, az elsősorban a hazai humanista kultúra átmentésére, továbbvitelére, illetve – a humanizmus szellemében – az ország ügyeinek felvállalására való intés volt. Mindez a *vera nobilitas*ra, azaz a tudomány által szerzett és a vitézi tettekben gyakorolt igazi nemességre törekvést jelentette számukra.

Míg Nyugat-Európa kulturális központjaiban, s főként Hollandiában a keresztény sztoicizmus filozófiai irányzatként terjedt el, magyarországi megjelenésekor hatása elsősorban irodalmi alkotásokban érvényesült. Így elsősorban a Lipsiusszal rendszeres levelezésben álló Rimay János költő munkáiban, aki baráti kapcsolatban volt a Thurzó és Illésházy családokkal, s emellett kiterjedt kapcsolatrendszerével, közéleti, írói tevékenységével szoros szállal fűzte össze a századelő magas kultúrájú főnemesi udvarait. Ugyancsak az újsztoikus morál hatja át a magyar nyelven írt első rendszeres erkölcs-tant, az ugyane körhöz tartozó Szepsy Csombor Márton 1623-ban megjelent *Udvári Scholáját* is. Írója egy teljes fejezetben foglalkozik a halál kérdésével, s eközben voltaképp az élet értelmét vizsgálja. Nézete szerint az élet célja a hírnév öregbítése, amit – az emlékezet fenntartásával – a könyv vagy a névre szóló írás segít elő. Végső következtetése mégis az, hogy legfőképp a halál által lesz a hírnév igazán maradandóvá.

A neosztoikus gondolkodással szoros összefüggésben ez idő tájt kapott különös időszerűséget egy középkori eredetű irodalmi műfaj is, az *ars moriendi*. Sorra jelentek meg magyar fordításban a Luther és Melanchthon köréből kikerült 16. századi német *ars moriendi*-irodalom legfontosabb darabjai, részben azoknak az evangélikus főnemeseknek a támogatásával, illetve munkájaként, akik a keresztény sztoicizmus tanításától is érintve voltak. E „manuale”-k, azaz „kézben viselő könyvek” a halálra való felkészülést segítették. Intésükkel, hogy „miképp kell ez világból boldogul kimúlni”, elsősorban azt fogalmazták meg, hogy miképpen kell élni. Mert csak a jól, nemes cselekedetekkel leélt keresztényi életet követi boldog halál. Egy ilyen „manuale”-t, Joachim Beust wittenbergi tanár *Enchiridion de Arte bene beateque moriendi* című művét fordította magyarra és adta ki Illésházy Gáspár, Thurzó György veje és az ugyancsak Lipsius követőjeként számon tartott Illésházy István nádor unokaöccse, aki munkáját gyermekeinek, köztük a szintén ravatalképen megörökített Illésházy Gábornak ajánlotta. A megváltozhatatlan sorsba való belenyugvást ajánló keresztény sztoikus művek, valamint az élettől való megválást, a halál elfogadását megkönnyítő „manuale”-k – amelyek egyaránt a későreneszánsz–manierista irodalom körébe sorolhatók –, a 17. század eleji evangélikus megrendelésre készült ravatalképek szellemi rokonai.

Az elmondottakkal szoros eszméi összefüggést mutató ravatalképek tehát voltaképp festett példázatok a keresztényi étellel kiérdemelt jó halálról, mint az üdvösséghez vezető útról, a hátramaradottak lelki épülésére. Készítettetésüknek ez a motivációja elsősorban azokban az alkotásokban érhető tetten, amelyek ezt a tartalmi jellemzőt

feliratukban is megfogalmazzák. Erre vonatkozó példa Thurzó György nádor özvegyének, Czobor Erzsébetnek 1626-ban – a körülmények ismeretében bizonyára veje, Illés-házy Gáspár megrendelésére – festett portréján a felirat egyik részlete: „...Éljetek úgy, hogy méltók legyetek meglátni egykor engem, ha csontjainkat újrakélt lélek köti egybe.” De ugyanezzel a gondolati háttérrel találkozunk néhány kiemelkedő alkotásnál a ravatalképek későbbi, katolikus körben készült példái között is. Mert jóllehet a század közepéig csak protestáns megrendelésre festett ábrázolásokról tudunk, a képtípus terjedése természetesen nem maradt meg a felekezeti határokon belül. A katolikus körben festett ravatalképek nemcsak megőrizték a protestáns előzmények kompozíciós sajátosságait, de követték azok mondanivalóját, rendeltetésük célját is, ami elsősorban az elhunyt példájának felmutatása volt. Ezt a gondolatot és törekvést talán legszebben és legegértelműbben a katolikus vallásban élt Rákóczi Lászlóné Bánffy Erzsébet 1663-as ravatalképeének egyik felirata tolmácsolja: „Az jó életnek vagyon ilyen jó vége, Boldogság, Mennország, Isten Öröksége”. Ugyanez a mögöttes tartalma Tarnóczy Mátyás váci püspök, szepesi prépost 1655-ben festett ábrázolásának is, amely az elhunyt életét, egyházfői erőnyeit a méltató felirat mellett egy zsánerszerű részlet segítségével állítja követendőként az utódok elé: Tarnóczyt ugyanis papi hivatásának gyakorlása közben, egyházmegyéjét látogatva érte a halál. Portréja ezért a jámborság és kötelességtudás példajaként örökíti meg alakját, a háttér tájrészletében ábrázolt utazóhíntóval egyben halálának körülményeire is utalva.

A magyarországi portréfestészetnek ezt a 17. századi emlékcsoportját – az irodalommal és a kulturális élet egyéb területeivel való szoros összefüggés mellett – a képszerkesztési és stílári jellemzők hasonlósága is összeköti. A térábrázolás teljes hiánya, az ornamentika erőteljes szerepe, a dekoratív elemek és megoldások hangsúlyozása, valamint a plasztikus megformálást háttérbe szorító stilizálás együttesen alkotják a 17. század első felében – főként az északi területeken – készült ravatalképek legfőbb festői sajátosságait. Ez okból e műveket – készítési idejüktől függetlenül – még nem tekinthetjük a barokk ízlés termékeinek. Az említett stílári jellemzők alapján – különösen, ha figyelembe vesszük az egykorú kulturális áramlatokhoz való szellemi kötődésüket – későreneszánsz elemeket is őrző manierista alkotásoknak mondhatjuk őket. Olyan műveknek, melyek ugyanakkor stílári jellemzőikben több ponton párhuzamot mutatnak a dél-lengyelországi és Lvov-környéki manierista festészettel is. Barokkra jellemző képi megoldásokat, kompozíciós részleteket csak a század második feléből származó és katolikus megrendelésre készült ravatalképeken találunk, nyilvánvaló összefüggésben azzal, hogy a barokk művészet magyarországi megjelenése a katolikus főnemesség megrendeléseivel kapcsolódott.

A ravatalképek a típus közép-európai sajátosságaként jellegzetes manierista szerkesztésmóddal, az egységes perspektivikus rend szándékos mellőzésével készültek. Jellemzőjük a különböző nézőpontok keveredése, melynek során a tárgyak, képalkotó elemek mindegyike önálló perspektívát követve vesz részt a látvány kialakításában és a képtér szervezésében. Kompozíciós sajátosságuk, a bizonytalan térképzet ennek a következménye. Az eltérő nézőpontokkal való képszerkesztést, mint reprezentatív megoldásmódot alkalmazták a 17. század eleji magyar főúri ábrázolásokon, összhang-

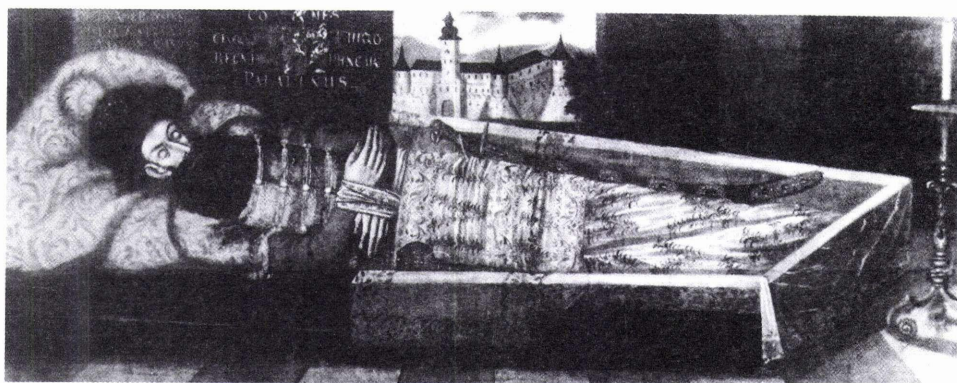
ban a magyar nemesi arckép erős későreneszansz tradíciójával. Thurzó György ravatalképe a halott alakjának felülnézeti ábrázolásával ennek a szerkesztésmódnak a legkorábbi példája, s mint ilyen, feltehetően a képtípushoz kötődő kompozíciós hagyomány kiindulópontja. Ugyanis amit a század első felében még a manierista látásmód és kompozíciós megoldás eredményének tekinthetünk, abban a század második felére, végére már műfajhoz kötődő hagyományos ábrázolásmódot kell látnunk. Hogy a század folyamán a képtípus mennyit korszerűsödött, arra egyetlen családon belül fennmaradt két ravatalkép – Illésházy Gáspár 1648-ban és fia, Illésházy Gábor 1665 után készült ábrázolása – ad példát. Az idősebb Illésházy portréja szerkezeti logikájában és szigorában még a temetési pompa kellékének, a *castrum doloris*nak az emlékét őrzi. A kétoldalt baldachinként lehulló függönyszárny, valamint a kép szélein felnyúló gyertyatartók – ebben a látványbeli társításban mint oszlopok – együtt idézik meg a „fájdalom várát”, a temetés legfontosabb építészeti dekorációját. Ebbe a stilizált képtérbe tételelesen sorolódnak a méltóság szimbólumai, a buzogány és a nemesi kard, valamint a címer az elhunyt összes rangját felsoroló felirattal. A fiú, Illésházy Gábor portréján – noha még bizonyos mértékig igazodik a típus hagyományaihoz – már nem található meg az a stiláris koherencia és szikárság, amely apja ábrázolásának legfőbb jellemzője. Az 1665-ben katolizált főúr ravatalképének mestere már egy másfajta festői szemlélet ismeretében formálta „barokkosan” plasztikussá az alakot, s igyekezett a katafalk kissé ferde elhelyezésével „megmozgatni” a teret, amelyet ugyancsak korszerűbb megoldásként, végül a háttérben egy súlyos építészeti részlettel zárt le.

Irodalom

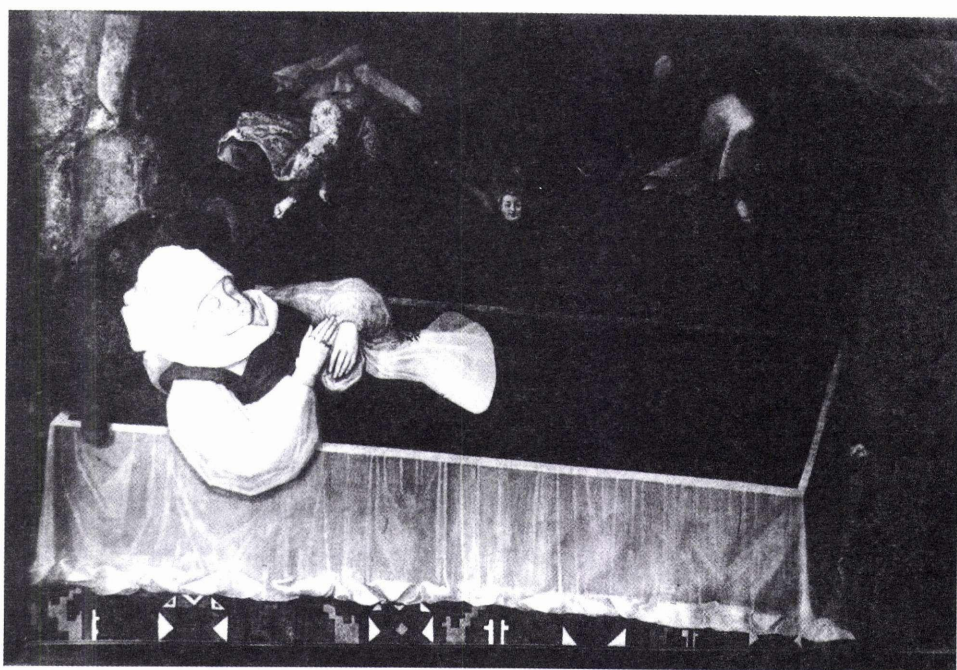
A 17. századi magyarországi ravatalképekkel és a képtípus eszmetörténeti hátterével részletesen foglalkozó, bő jegyzetanyaggal ellátott tanulmány: Enikő Buzási: 17th century catafalque paintings in Hungary. In: *Acta Historiae Artium* (21) 1975, 87–124. o.

Képek jegyzéke

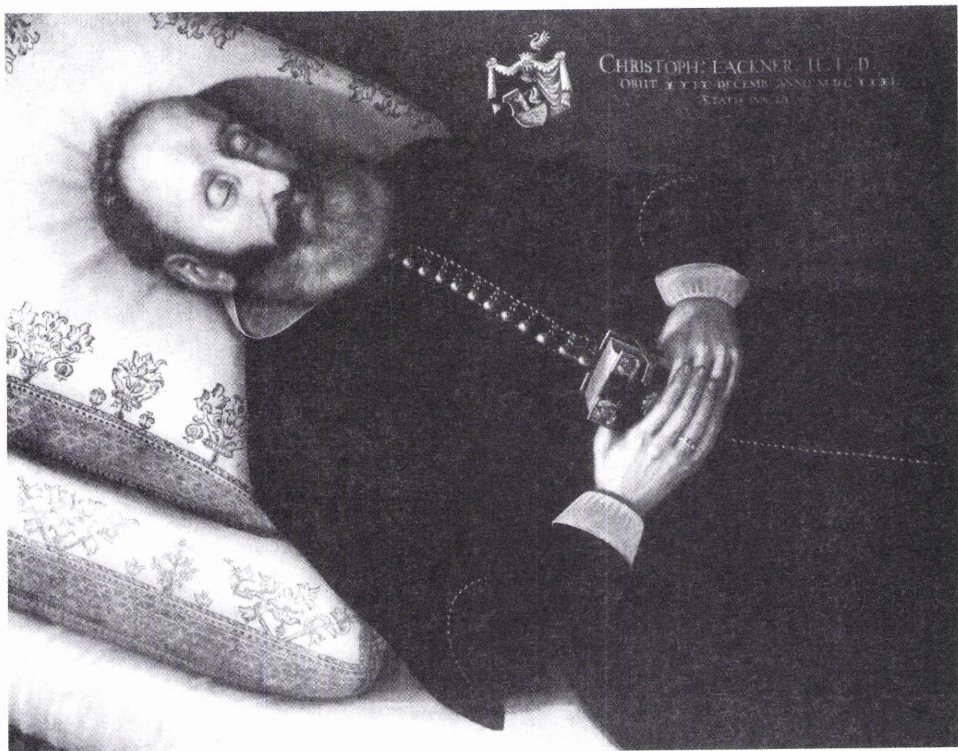
1. kép: Thurzó György nádor ravatalképe, 1616., Árva vára (Oravský Hrad, Szlovákia)
2. kép: Thurzó Györgyné Czobor Erzsébet ravatalképe, 1626., uo.
3. kép: Lackner Kristóf ravatalképe, 1631 u. Sopron, Evang. Gyűjtemények (Szepsi Szűcs Levente felvétele)
4. kép: Illésházy Gáspár ravatalképe, 1648. Magyar Nemzeti Múzeum (Dabasi András felvétele)
5. kép: Illésházy Gáspárné Thurzó Ilona ravatalképe, 1648, uo. (Dabasi András felvétele)
6. kép: Tarnóczy Máttyás ravatalképe, 1655, uo. (Hasznos Zoltán felvétele)
7. kép: Rákóczi Lászlóné Bánffy Erzsébet ravatalképe, 1663, Kistapolcsány (Topol'čianky, Szlovákia)
8. kép: Illésházy Gábor ravatalképe, 1665 u. Magyar Nemzeti Múzeum (Dabasi András felvétele)

1. kép

2. kép

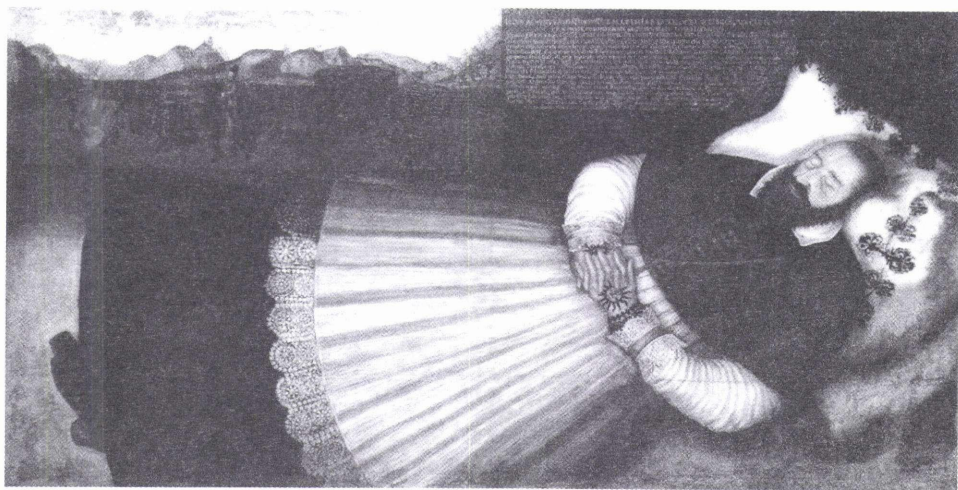
3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

8. kép

A tartui (dorpati)* teológiai fakultás múltja és jelene**

A 17. század negyedik évtizede az észtek, a magyarok és a finnek számára egyaránt jelentős. 1632-ben alapították a tartui, 1635-ben a nagyszombati, 1640-ben a turkui egyetemet. A legidősebb – Tartu – sorsa bizonyos szempontból mostoha, bizonyos szempontból különleges. Hatalmi szempontból a svéd és az orosz, majd a német és az orosz birodalom küzdelmének került gyűjtőpontjába.

Szellemi szempontból a hatalmas német egyetemhálózat északkeleti végvárának számított, már túl a politikai határon: s éppúgy fémjelezte a balti németység legjobb képességeit, mint óhatatlanul megnyilvánuló gyarmatosító ösztöneit. A 19. században ez a német egyetem a cári birodalom egyik legtekintélyesebb oktatási intézménye lett. (Teológiai kara – amelyről írásunk szól – ugyancsak megbecsülésnek örvendett. Talán az itteni németiség felemás helyzetéből – uralkodó réteg, mégis orosz alattvaló – fakadt, hogy a fakultás olyan következetesen kitartott a lutheri hitvallásosság mellett, hogy „megbízhatóan evangélikus” maradt a 19. század második felének szellemi viharzásai közepette is.)

A 19–20. század fordulóján az egész egyetem átélt egy oroszosítási hullámot, majd a két világháború között meg kellett találnia a *modus vivendit*: mi módon legyen a nagy múltú, de valójában német egyetem az újonnan született, egymillió lelkes Észtország nemzeti intézményé-

* Napjainkban talán már nem mindenkinek nyilvánvaló, hogy Tartu német neve Dorpat, s hogy az egyetem a 19. században dorpati egyetemenként vált híressé. – A szerk.

** A tanulmány eredeti megjelenési helye: *Lutherische Kirche in der Welt. Jahrbuch des Martin Luther Bundes*. Folge 48 (2001) 145–158. o.

Amikor a szerzőt ez év tavaszán – Bereczkiné Mai Kiisk közvetítésével – megkerestük, azon a véleményen volt, hogy munkája változatlan formában közölhető, s ma sem tudná jobban megírni. Így a fordítás mellett döntöttem, azzal a kiegészítéssel, hogy fölkértem Pap Kinga egyetemi hallgatót: gyűjtse össze számunkra, amit a tartui teológiai kar magyar kapcsolatairól tudni lehet. Az alábbi néhány adalékot tőle kaptam.

Haan Lajos békéscsabai lelkész – az ismert történész – a tartui székhelyű Öpetatud Eesti Selts (Észt Tudós Társaság) 1858-ban tiszteletbeli tagjává választotta. Ez volt az első hivatalos kapcsolatfölvétel az észtek és egy magyar evangélikus lelkész között, bár – mint láttuk – nem a teológiai kar, hanem az észst tudományos akadémia elődje volt a kezdeményező. (Csekey István: *Északi írások*. Budapest, 1928. 88. o.)

Mátis István 1938–39-ben, Kajos János 1939–40-ben egyházi ösztöndíjjal tanult a tartui teológián. (Martti Voipio-Emil Koren: *Sukukansojen uskonnyhteys*. H. n., 1988. 114. o.) Az utóbbi 1944-ben – egy nappal az esküvője után – szovjet fogságba került, s így újabb négy évet töltött Észtországban (szóbeli közlés). Az ELTE finnugor könyvtárában található 1938-as Olaf Sild-féle egyháztörténet Kajos János példánya volt, mint bejegyzése mutatja.

A fakultás újraindulása óta teológus-ösztöndíjasunk még nem volt Tartuban, csupán rövidebb látogatásokra került sor. – A szerk.

vé. (Ismét a fakultásra térve: érthetőnek látszik, hogy ebben a helyzetben először a gyakorlati teológiát vették át az észtek.)

Kasemaa írása bővelkedik az adatokban, nevekben: el kell ismerni, hogy helyenként bizony telefonkönyvre hasonlít. Mégis bemutat egy patinás tanintézetet, s a közelmúltat tárgyaló részében két tanulságot is kínál: elég jól megrajzolja, ahogy a teológiai képzés újra megjelenik az állami egyetem kebelében; másrészt finoman kiolvasható belőle, hogy a magyar–német kapcsolat, valamint az észti–német kapcsolat között – legalábbis lutheránus-egyetemi vonalon – van ugyan párhuzam, de van határozott különbség is. – A szerk.

I.

A tartui egyetem teológiai kara nemcsak a Baltikum, hanem az egész orosz birodalom első – s hosszú ideig egyetlen – evangélikus hittudományi fakultása volt. A baltikumi jogászok, közigazdászok, evangélikus papok általában Tartuból kerültek ki, de az egyetem az egész cári birodalom számára is megkülönböztetett jelentőséggel bírt.

Az intézmény előtörténetéhez tartozik, hogy 1583-ban, miután Észtország és Lettország nagy része lengyel uralom alá került, Tartuban jezsuita gimnáziumot alapítottak. Észtország és Livland evangélikus diákjai ebben az időben Rostockban vagy Wittenbergben, kisebb számban Uppsalában folytatták teológiai tanulmányaikat. Később a terület svéd fennhatóság alá került: 1620-ban Johan Skytte királyi helytartó egy ún. akadémiai gimnáziumot hozott létre, s ebből az intézményből fejlődött ki a későbbi egyetem. II. Gusztáv Adolf svéd király 1632-ben – néhány hónappal a lützeni csatáren bekövetkezett halála előtt – írta alá az alapító oklevelet. Azonban a svéd–orosz háború miatt 1710-ben megszűnt az oktatás.

Az egyetem működésének első szakaszában a professzorok között sok volt a birodalmi német és a svéd. A teológiai karon a képzés három évig tartott, két rendes és két meghívott tanár vezetésével. A rendes tanárok a Szentírásról adtak elő, különös tekintettel az apostoli levelekre. Ebben az időben a lutheránus ortodoxia uralkodott, vezérfonalát Leonhard Hutter könyve – *Compendium locorum theologicorum et Scriptura sacra* – képezte, amelyet 1610-ben adtak ki Wittenbergben. Később már érezhető volt pietista hatás is. Ezt az irányzatot képviselte Johannes Fischer, aki 1673-ban érkezett Lübeckből Rigába. Főszuperintendenssé választották, s később jelentősen közreműködött abban, hogy a Bibliát lefordítsák észti és lett nyelvre.¹ Laus Molin is a pietisták közé tartozott: 1695 és 1703 között volt a tartui egyetem professzora. 1705-ben Uppsalába költözött, ahol átvette a dómszuperintendens hivatalt, de a professzori katedrát is megtartotta. Az egyetemi könyvtár legolvasottabb könyvei közé tartozott G. Saldenis: *Otia theologica* és A. Pfeiffer: *Dubia vexasta* című műve, azonban Eusebius egyháztörténeti munkáit is igen sűrűn forgatták. Johann Arndt szintén meglehetősen népszerűségnek örvendett.

II.

A tartui egyetem az orosz uralom alatt csak 1802-ben nyitotta meg kapuit. A szándék az volt, hogy az alattvalók az egyetemi tanulmányok kedvéért se hagyják el az országot. A rendszeres teológia, az exegézis és az egyháztörténet professzorait Greifswaldból, Jénából és Halléből hívták Tartuba. Először a teológiai racionalizmus befolyása volt döntő, majd 1820-tól ismét a pietista vallásosság került uralkodó helyzetbe. Fő képviselője A. F. Kleinert írásmagyarázó volt, akit Königsbergből hívtak meg. De az új pietisták közé tartozott a Jénából érkezett egyháztörténész A. C. F. Busch is, aki teológiai folyóiratot adott ki.²

A 19. század közepén megerősödött a lutheri konfesszionizmus. Friedrich Adolph Philippi (1802–1882) Berlinben és Lipcsében folytatta tanulmányait, s mint rendszeres teológiai professzor Tartuban sokat tett a lutheri ortodoxia új színváltozatának elterjesztéséért. K. C. Ulmann gyakorlati teológiai professzor – aki 1839-től 1841-ig az egyetem rektori tisztségét is betöltötte – 1838 és 1850 között adta ki a *Mitteilungen und Nachrichten für die evangelische Geistlichkeit Russlands* című folyóiratot. 1832–33-ban Hamburgban jelent meg a *Beiträge zu den theologischen Wissenschaften von den Professoren der Theologie zu Dorpat* című tanulmánykötet, amelyben Carl Friedrich Keil, az ószövetség professzora is közzétett néhány írást.

A 19. század második felében a hitvallásos teológia megőrizte uralkodó helyzetét. Fő képviselője Alexander von Oettingen (1827–1905), a rendszeres teológia professzora és Moritz von Engelhardt (1826–1881) egyháztörténész volt. Ebben az időben tevékenykedett Theodosius Harnack gyakorlati teológiai professzor – egyben Luther-kutató –, akinek itt, Tartuban született Adolf fia, a későbbi nagy hírű tudós. Ebben az időben a teológiai fakultást úgy tartották számon, mint Európa egyik legmegbízhatóbb protestáns felsőfokú tanintézményét. Hírnevét annak köszönhette, hogy a tudomány legújabb, divatosnak mondható irányzatainak nem adott helyet. 1867-ben megalakult a Teológiai Egyesület, azzal a céllal, hogy a diákokat felkészítsék a gyülekezetekben végzendő munkára. A fakultás minden hallgatója belépett az egyesületbe.³ Az egyetemen belül csupán a teológiai karnak volt saját kiadványa, amely *Dorpater Zeitschrift für Theologie und Kirche* címmel jelent meg Oettingen szellemi irányításával. A hallgatók száma jelentősen nőtt (1865: 80, 1889: 256). Nem kis szerepet játszottak ebben azok az ösztöndíjak, amelyekkel az állam és az egyház támogatta a lelkesítő pályára készülő ifjúságot. A baltikumi németek emlékezetében ez az időszak úgy maradt meg, mint a fakultás aranykora.⁴

A század végén a Baltikumot is elérte az oroszosítás. 1889-ben a tartui egyetem oktatási nyelve is az orosz lett. Maga a város a Jurjev elnevezést kapta. Sok evangélikus lelkészt meghurcoltak, néhányat bebörtönöztek. Főleg azokat, akik visszafogadták egyházukba korábban pravoszlávvá lett híveiket. Ti. egyes tisztviselők azzal biztatták a lett és észti szegényparasztságot, hogy az orosz hatóság az áttérést földdel jutalmazza. A birtok azonban elmaradt, a csalódott emberek pedig ismét az evangélikus egyházhoz fordultak.

Ebben az időben a tanárok egy része otthagyta az egyetemet és Nyugat-Európába költözött. Bár a teológiai karral viszonylag kesztyűs kézzel bántak, néhány professzor mégis áttelepült Németországba. Két jeles egyháztörténész, Nathanael Bonwetsch (1848–1925) és tanszéki utóda, Johannes Hausleiter (1851–1928) ugyancsak távozott. Helyüket a pozsonyi Kvacসা János (1862–1934) kapta meg, aki – szlovák lévén – jobban bírta a cári hatóságok bizalmát, mint a német professzorok. Kvacসা egyébként elismert Comenius-kutató volt.⁵ Heinrich Ferdinand Mühlau exegeta, aki a Gesenius-féle héber szótárat is átdolgozta, 1895-ben Kielbe ment. A tanszéken Alfred Seeberg követte (1862–1915), akit 1908-ban meghívtak Rostockba. Az ő helyét Karl Konrad Grass (1870–1915) újszövetségi professzor vette át. Christoph Wilhelm Volck ószövetségi professzor 1898-ban nyugdíjba ment, utóda Alexander Michael Karl von Bulmerincq lett. 1914-től – második professzorként – Otto Emil Seesemann (1866–1945) működött Bulmerincq mellett. A rendszeres teológia tanszékén 1907-ig J. H. Kersten dolgozott, őt Karl Girgensohn követte, aki később valláspszichológusként szerzett magának tekintélyt.⁶ A gyakorlati teológia professzora Wilhelm Karl Emil Bergmann (1864–1907), majd Traugott Hahn lett, az utóbbit később a bolsevikok gyilkolták meg. Fontos fejlemény volt, hogy ebben az időben jelent meg előadási nyelvként a lett és az észt. Így kapott rendkívüli professzori megbízást Johan Köpp (1874–1970) és Janis Sanders (1858–1939).

1916-ban ultimátumban szólították fel az egyetemet, hogy az oktatás nyelve kizárólag az orosz legyen. A legtöbb német oktató vonakodott engedelmessé válni, ezért elbocsátották őket. 1916 végére már csupán Kvacসা János és Traugott Hahn maradt a helyén. Az orosz egyetemi oktatók egy része követelni kezdte, hogy oszlassák fel a teológiai fakultást. Azzal érveltek, hogy a cári birodalomban másutt sincs hasonló intézmény. (Az ortodox papképzés az egyház keretein belül folyik.) Szoros szavazati aránnyal, de mégis úgy döntöttek, hogy meghagyják a teológiai fakultást.⁷

III.

Az első világháború után Észtország függetlenné vált. 1919. december 1-jén az egyetem újra megnyitotta kapuit, zömében most is német oktatókkal. A teológiai fakultás 5 professzorral kezdte meg a munkát. Az egyetem alkotmányában hét tanszéket állapítottak meg a kar számára: az öt „klasszikus” tanszék mellett vallástörténeti és ortodox teológiai tanszéket hoztak létre. (Az utóbbit azért látták szükségesnek, mert a pravoszláv egyház súlya – nem csekély állami támogatás következtében – 1840 óta egyre nőtt, és az ortodoxia Észtország második egyházává lett.)

A két világháború között a következő tanszékvezetők működtek:

1. Az ótestamentum és a sémi nyelvek tanszékét 1938-ig – haláláig – Alexander von Bulmerincq vezette, őt követte – ha rövid időre is – Otto Emil Seesemann (1938/39) és Uku Masing (1938–40).

2. Az újtestamentum tanszékén Adalbert Stromberg ((1919–22), Karl Konrad Grass (1924–27), O. E. Seesemann (1918–37) és Siegfried Aaslava (1936–41) követte egymást.
3. Az egyháztörténet egész idő alatt – 1940-ig – Olav Sild vezetése alatt állt.
4. A rendszeres teológia professzora Hugo Bernhard Rahamägi (1919–34) és Jaak Taul (1935–40), valamint Werner Gruehn (1920–35) magántanár volt.
5. A gyakorlati teológia tanszékét húsz éven át Johan Köpp (1919–40) vezette, aki a második világháború előestéjén püspök is lett.
6. A vallástörténet, vallásfilozófia és valláspszichológia oktatása 1919–1936-ig Eduard Tennmann vezetése alatt állt, halála után Uku Masing (1937–40) vette át a tanszéket. Az ortodox teológia oktatását mindvégig (1940-ig) Wassili Martinson irányította. A korszak kezdetét még a német túlsúly jellemezte, de a harmincas évekre mindjobban teret hódított az észti nyelv. Néhány német professzor – érthetően – mindvégig anyanyelvén adott elő. A hallgatók létszáma ismét erőteljesen emelkedett: 1921-ben 48, 1938-ban 124 diák tanult a teológiai karon. (Összehasonlításként álljon itt a jogi fakultás két megfelelő adata: 506, illetve 953.) A kommunista hatalomátvételt követően – 1940 augusztusában – a teológiai fakultást bezárták.

1919 és 1940 között a teológiai kar sok lelkészt nevelt az észti evangélikus egyház számára, de a hittantanárok száma is imponálóan magas volt. (Az utóbbiak részben az elemi iskolákban, részben a középiskolákban tanítottak.) A harmincas években végzett lelkészek némelyike még 1980-ban is parókus volt.

A két világháború között számos disszertáció született a karon. Példaként az alábbiakat említjük:

Eduard Tennmann: *Gustav Teichmüllers Philosophie des Christentums*⁸;

Jaak Taul: *Die Reich Gottes-Lehre des Christentums*⁹;

Uku Masing: *Der Prophet Obadja*. Bd. I. Einleitung in das Buch Obadja.¹⁰

Ugyanebben az időben Arthur Vööbus már szintén a disszertációján dolgozott: *Das Mönchtum in Syrien, Mesopotamien und Persien bis zum 10. Jahrhundert. Seine Entstehung, geschichtliche Entwicklung und kulturgeschichtliche Bedeutung*. Az utóbbi munka megvédésére néhány évvel később, 1943-ban került sor. (Vööbus 1948 és 1977 között Chicagóban teológiai tanárként működött. Harmincnál több kutatóutat tett a Közel-Keleten, régi szír kéziratokról fotókópiákat készített.)

A teológiai tanárok – kis létszámukhoz képest – az oktatáson túl jelentős kutatómunkát is végeztek, s eredményeik különböző kiadványokban, szakfolyóiratokban láttak napvilágot. Bulmerincq bevezetést (1926) és kommentárt (1932) írt Malakiás prófétáról. (A két kötet együtt több mint ezerkettőszáz oldal!) Tennmann egyetemi tankönyve az általános valláslélektan témakörében íródott (1936), egy fontos tanulmánya pedig a misztika és az extázis kapcsolatát tárgyalja. Johan Köpp – a gyakorlati teológia tanára – 1940-ben adta ki egyetemi tankönyvét. Olav Sild Észtország egyháztörténetét írta meg (1938). 1926-ban szakfolyóiratot indítottak, amelybe nem csupán a kar oktatói, hanem – alkalmanként – az egyház és a társadalom képviselői is írtak.

A későbbi visszaemlékezések szerint¹¹ különösen két professzor tett mély benyomást hallgatóira. Elsősorban a már említett egyháztörténész, Eduard Tennmann (1878–

1936) nevét kell felidézni, aki főként Gustav Teichmüller (1832–1888) filozófiájával foglalkozott. Maga Teichmüller élete utolsó húsz évét Tartuban töltötte. Metafizikusként vált ismertté, de gondolkodását akár perszonalisztikusnak is mondhatnánk. Eszmefuttatásaiban Leibnitz filozófiájára támaszkodott, amelyet 19. századi gondolatok felhasználásával próbált meg továbbfejleszteni. Tennmann nagy jelentőséget tulajdonított az elfeledett filozófus munkásságának: úgy vélekedett, hogy Teichmüller perszonalizmusa nem más, mint a keresztyén gondolkodásmód filozófiai megközelítése.

Tennmann egyéb előadásai meglehetősen széles körben mozogtak: valláslélektan, pszichoanalízis, teológiai ismeretelmélet, a mitológia egyes kérdései, valamint a nem keresztyén vallások képezték a témáikat. Tennmann meglehetősen termékeny szerző volt: különböző folyóiratokban és tanulmánykötetekben számos írása jelent meg. Mivel korábban közgazdaságtant is tanult, pénzügyi kérdésekben is tudott nyilatkozni. „*Glaube und Wirtschaft*” című könyve¹² két kiadást ért meg: 1938-ban és 1999-ben.

A harmincas években mégis Uku Masing volt a teológiai kar talán legnagyobb ígérete (1909–1985). Huszonegy éves korában magisterként fejezte be tartui tanulmányait. 1932–33-ban Tübingenben Paul Volz és Enno Littmann, Berlinben Ernst Sellin és Bruno Meissner voltak a tanárai. Elmélyülten foglalkozott az arab, etióp és akkád kultúrával, olyannyira, hogy a híres Etiópia-kutató Enno Littmann szívesen látta volna munkatársaként. Masing azonban – viszolyogván a náciizmustól – hazament Észtországba. A tartui fakultáson ószövetségi előadásokat vállalt és sémi nyelveket – sőt, sumért – oktatott. Néhány munkája már ebben az időben megjelent, így doktori értekezése *Das Verhältnis der Elohureden zu den übrigen Reden des Buches Hiob* címmel (1930). 1937-ben kiadta az első észti nyelvű ószövetségi héber nyelvtant¹³, s még ugyanebben az évben megjelent az Izrael népének történetéről írott könyve. Abdiás prófétáról írott műve rendkívül alapos, a szövegértelmezés teljes történeti áttekintését is elvégzi. Elmélyülten foglalkozik Abdiás könyvének etióp kéziratával, s arra a következtetésre jut, hogy a bennük fellelhető szövegváltozat csupán a 16–17. században, a jezsuita missziók működése nyomán alakult ki. Ugyanis két etióp kommentárt részletesen elemez, s arra a következtetésre jut, hogy a Tridentinum utáni katolikus biblia-exegézis néhány jellemző sajátosságát mutatják.

Uku Masing egyetemes vallástörténeti kutatásokkal is foglalkozott; idevonatkozó tanulmányainak legtöbbjét – már jóval később – a prágai egyetem teológiai karának folyóiratában (*Communio Viatorum*) tette közzé. Az egyetemes vallástörténetet tárgyaló összefoglaló műve csak jóval a szerző halála után – 2000-ben – jelent meg Tartuban. Ebben a könyvben részletesen elemzi a vallás keletkezésére és legősibb formáira vonatkozó elméleteket a görög filozófusokon kezdve, s a kortárs néprajzkutatókon végezve. Uku Masing azonban Észtország egyháztörténetéről is írt, valamint foglalkozott a régi észti irodalommal és az észti nyelvvel is. (A „világi” témák veszélytelenebbnek tűntek a szovjet hatalom számára, mint a teológia, ezért könnyebben nyomdába kerülhettek.) Masing sokoldalúságára jellemző, hogy költő is volt (a *Credo* 2000/3–4. számában a 108–109. oldalon közöltünk tőle néhány verset – a szerk.), ráadásul húsz-egy-néhány nyelvből fordított! Tőle származik az észti „Jubiläumsbibel” (Anton Thor Helle 1739-es bibliafordításának emlékére), mely az Ószövetség költői részeinek új fordítá-

sát tartalmazza (1939). Később Masing – Toomas Paullal együtt – az Újszövetséget is lefordította.¹⁴ Néprajzkutatóként pedig számos cikket írt a nemzetközi *Enzyklopädie des Märchens* gyűjtemény számára.¹⁵

Végezetül elmondhatjuk, hogy a két világháború között az észti társadalom jelentősen fejlődött, a jövőt illetően pedig derűlátás uralkodott. Az egyetem újra fellendülően volt. Ezen a háttéren a teológiai kar belsőleg erősödött, s egyre nyitottabbá vált környezete iránt. Számos fiatal hallgatónak alkalmá nyílt Németországban, Nagy-Britanniában, Franciaországban folytatni tanulmányait. A Moszkvából irányított kommunista puccs azonban mindennek véget vetett.¹⁶

IV.

A szovjet megszállás fél évszázadon át tartott. Ebben az időben – az 1941–44 közti rövid három évtől eltékvintve – a teológiai fakultás sem működött. 1947-ben az egyház konzisztóriumá teológiai intézetet hozott létre: a régi egyetemi oktatók részben ide kerültek. Az intézet létrehozása s nyomasztóan szűkös keretek közt végzett munkája külön fejezet témája lehetne, most azonban nem térünk ki rá. Három alapvető tény azonban meg kell jegyeznünk: 1. Itt képezték az egyház jövendő lelkészeit (a mai lelkészi kar többsége ebben az intézetben tanult). 2. A majdani fakultás oktatói itt alapozták meg tudományos munkásságukat. 3. Az intézet mégis biztosított egy folytonosságot a felsőfokú képzésben, így ez a szint sem szakadt meg Észtsországbán. Igen sok segítség érkezett az észti országokból, a Martin Luther Bundtól és a Lutheránus Világszövetségtől. Mindez létfontosságú volt, mert a baltikumi evangélikus egyházak a szovjet uralom alatt különösen súlyos helyzetben voltak.

A nyolcvanas évek végén már érződött a változás: az elmélet még tiltott, a gyakorlat egyre inkább engedett. A nép – különösen a fiatalok – körében rohamosan nőtt a vallás iránti érdeklődés. Az egyház működési köre kiszélesedett. Amikor pedig a szovjet hatalom – meglepően gyorsan – szétesett, megkezdődhetett a teljes újjáépítés. 1991 júniusában a tartui egyetem szenátusa elhatározta a teológiai kar újraindítását. Egyetemi oktatókból, valamint az egyház és a társadalom képviselőiből álló bizottságot hoztak létre, azzal a céllal, hogy a fakultás újraindítását készítse elő. 1991. szeptember 2-án a hittudományi kar ünnepélyes keretek között újra kezdte munkáját.¹⁷

Kezdetben négy oktató, kereken negyven hallgató és egy hivatali helyiség (az egyetem főépületében) képezte a régi-új intézményt. Tevékenységét azonban általános figyelem övezte, s mindenütt őszinte rokonszenvvel találkozott. Rendezvényeit a többi kar hallgatói nagy számban látogatták. Előfordult, hogy a jogi kar a teológiát kérte fel az erkölcsi kérdések megvitatására, az idevonatkozó előadások megtartására. Mivel a pénzügyi, a helyiségbeli, a könyvtári és a műszaki lehetőségek bizony szűkösek voltak, valamennyi karon numerus clausust kellett bevezetni. A teológián kezdetben háromszoros, később – a kilencvenes évek végén – négyszeres volt a túljelentkezés. A teológiai hallgatók kezdeményezésére az észti evangélikus egyház keretében egyetemi gyülekezetet hoztak létre, amelyet valamennyi fakultásról látogatnak. A közös alkal-

makat az egyetemi múzeum termében tartják, később azonban a János-templom lesz istentiszteleteik színhelye. Ez az értékes műemlék templom a második világháborúban súlyos károkat szenvedett, helyreállítása folyamatban van.

Az újra induló kar első lépéseit külföldön is figyelemmel kísérték, hamarosan megérkeztek az első segélyek. A helsinki egyetem – még a hivatalos megnyitás előtt – a tartui kéréseknek megfelelő harminc folyómeter könyvet ajándékozott, a hozzávaló polcrendszerrel együtt. Nagyszámú könyvet és folyóiratot kaptak az észak-elbai egyháztól, a Martin Luther Bundtól és a Volkswagen cég alapítványától is. Sok német szerzőtől és kiadótól adományok érkeztek a fakultás részére, de az is előfordult, hogy az észti nyelvű kiadások esetén a német szerzők lemondtak a jogdíjról. Más egyetemek és egyházak a támogatás olyan módját választották, hogy saját szakembereiket küldték Tartuba. Az elmúlt évek során számos kitűnő kutatót köszönthettünk egyetemünkön. Az első vendégek közt érkezett Jürgen Becker újszövetségi professzor Kielből. 1992-től 1997-ig Egon Brinkschmidt az észak-elbai egyház támogatásával rendszeres teológiát oktatott Tartuban. Figyelmes tanácsaival nagy segítséget nyújtott a fakultás fejlesztésében. Munkásságának elismeréséül az egyetemi szenátus tiszteletbeli tagjává választotta. Otto Kaiser ószövetségi professzor Marburgból jött, két alkalommal is tanított a fakultáson, hónapokon át. Ugyanígy, két ízben kapcsolódott be a munkába Peter C. Bloth, berlini gyakorlati teológiai professzor, de az ökumené köreiből jól ismert Günther Gassmann is tartott nálunk előadásokat. Bochumból két ószövetségi professzor érkezett: Winfried Thiel és Henning Graf Reventlow. Állandó vendég Thomas Kämmerer Münsterből, aki már évek óta ószövetségi segédtudományokat ad elő nálunk. Fakultásunknak más országokban is számos barátja van. Két alkalommal járt nálunk Michel Heltzer Haifából: ő is ószövetségi témában adott elő. A teológiai kar svéd és finn pártolói közül a turkui újszövetségi professzort, Jukka Thurent kell megemlítenünk: két alkalommal tartott nálunk előadást.

1992 óta több tudományos konferenciát is rendezett a fakultás, külföldi résztvevők bevonásával. Három alkalommal a Deutsche Religionsgeschichtliche Studiengesellschaft működött közre Manfred Dietrich münsteri egyetemi tanár vezetésével. Rendszeres teológiai konferenciát Eberhard Jüngel és Jürgen Moltmann professzor segítségével rendeztek, de egyháztörténeti konferenciára is sor került. Másrészt a kar oktatói gyakran vettek részt nemzetközi tudományos rendezvényeken – Európában és Amerikában –, s alkalmanként külföldi egyetemeken is tartottak előadásokat.

A 90-es évek folyamán az oktatók száma 12-re emelkedett. Négy professzor, egy docens, valamint hét lektor dolgozik a karon. Vannak továbbá vendég- és megbízott előadók; részben külföldiek, részben észtek, akik rendszerint valami szűkebb témából adnak elő.

A teológiai tanulmányokat három egyetemi fokozattal lehet bevégezni. A bakkalaureátus négy esztendő igényel, s közben héber, görög és latin vizsgát kell tenni (Észtországban alig van gimnázium, ahol ezeket a nyelveket oktatnák). Ugyanígy háromévi némettanulás is előfeltétel, hiszen a könyvtár legnagyobb része német nyelvű. A bakkalaureátus – éppen a nyelvtanulás miatt – igen nagy erőfeszítést kíván a hallgatóktól, s nem mindenki képes négy év alatt eleget tenni a fenti követelményeknek. A tanulmá-

nyi időt azonban egységesen állapítja meg az egyetemi szabályzat, ezért nem lehet meghosszabbítani.

A magiszteri fokozat eléréséhez további két év munkája szükséges. Elmélyültebb tanulmányokat kíván, s egy tudományos igényű dolgozatot el kell készíteni és meg kell védeni.

A doktorálók négy év alatt érhetik el céljukat, melynek azonban a magiszteri fokozat megszerzése is előfeltétele. Emlékeztetünk arra, hogy az akadémiai fokozatok három szintje Tartuban már a második világháború előtt is érvényben volt.

1991-től 2000-ig három doktori értekezést, valamint közel húsz magiszteri dolgozatot védtek meg hallgatóink. A Volkswagen cég alapítványának köszönhető, hogy sok bakkalaureus Kielben, Marburgban, Heidelbergben, Erlangenben, Berlinben vagy Lipcsében válhat magiszterré. Mások – hasonló céllal – Svédországban, Finnországban, Svájcban vagy az Amerikai Egyesült Államokban folytatják tanulmányaikat. Néhány oktatónk ugyancsak külföldön szerezte meg a doktori fokozatot: Alar Laats rendszeres teológiai professzor Cambridge-ben, Tõnu Lehtsaar valláspszichológus Amszterdamban, Urmas Petti egyháztörténész pedig Bázelen.

A teológiai kar – részben külföldi segítséggel – számos egyetemi tankönyvet adott ki észt fordításban. Otto Weber, Alfred Adam, Eduard Lohse, Bernhard Lohse, Rudolf Smen, A. R. Ritter munkáit említjük. Ezeket a tankönyveket a többi kar hallgatói is vásárolják. Napirenden van egy teológiai folyóirat kiadásának terve. (Időközben megvalósult: *Usuteaduslik Ajakiri* címmel – a szerk.)

Az 1999–2000. tanévben a hallgatói létszám már meghaladta a kettőszázat: 169-en a bakkalaureátust, húszan a magiszteri fokozatot, tizenhárman a doktorátust szerették volna elérni. (A bölcsészkar párhuzamos adatai ugyanebben az évben: 2069, 244, 112.) A kar hallgatói nem mind keresztyének, hiszen állami egyetemről van szó. Vannak olyan fiatalok, akiket a széles körű humán képzés vonz a teológiára. A tartui egyetem teológiai karán az érettségi tárgyakból főleg két nyelvet (az észt és egy idegen) számítanak be a felvételinél. Valamennyi kar egységesen egyetlen felvételi vizsgát folytat. Mivel a középiskolai vallásoktatás fakultatív és gyerekecipőben jár – kevés a szakképzett hitoktató –, vallási kérdésekről csupán egy beszélgetésre kerül sor, amelynek eredményeként azonban osztályzatot kap a diák: akik a legjobban szerepeltek, azok jutnak be a teológiai karra.

A diákok általában evangélikusok, akik tanulmányaik folytatása közben kapcsolatban állnak valamelyik gyülekezettel. Akadnak azonban baptista és metodista hallgatóink is, annak ellenére, hogy mindkét egyháznak saját főiskolája van. Előfordulnak továbbá ortodox és katolikus diákok is a karon. Az oktatók főleg evangélikusok, de baptisták is akadnak köztük. (A baptista közösség Észtország harmadik egyháza.) Az ortodox teológia kérdéseiről szakszemináriumokat terveznek, s 2000 őszére vendég-előadásokat várnak Görögországból.

Az első végzett hallgatókat 1995-ben bocsátotta ki a kar. A bakkalaureátus megszerzése után három lehetőség adott: további tanulmányok a fakultáson (ez azonban viszonylag kevés hallgatónak lehetséges), a középszintű – egyéves – lelkészképzés Tallinnban, az egyház szervezésében (itt lányok is tanulnak, mert közel négy évtizede

annak, hogy a nőket is lelkésszé avatják), valamint a hittantanári képesítés. Az utóbbi esetben ugyancsak egyévi kiegészítő képzésről van szó, különös tekintettel a nevelés-tani ismeretekre és a gyakorlatra. Az így megszerzett hittantanári oklevelet az iskola-rendszer minden szintjén elfogadják.

1991 és 2000 között nem csupán a létszám, hanem az eszközállomány is igen jelentősen gyarapodott. A kilencvenes évek második felében az egyetem főépületében számos helyiség fölszabadult, mivel a többi kar számára új épületeket emeltek vagy vásároltak. A kiürült helyiségek egy részét a teológiai kar kapta. Így már négy előadóterem és hat hivatali helyiség állt a kar rendelkezésére. Felújításukban és berendezésükben az észak-elbai egyház nagyon sokat segített. Másrészt azonban nyilvánvaló, hogy újabb helyiségekre van szükség.

Bizonyos, hogy az észttársadalomnak szüksége van teológiát végzett fiatalokra. Az idegen uralom hatalmas kárt okozott az erkölcstudatban, lefejezte a kisközösségeket. A fiatalság jelentős része gyökértelessé vált, a tájékoztatási szervek súlyos válságról számolnak be. Sokan – egyházon kívüliek is – nagy reményeket fűznek az egyházhoz: olyan intézménynek tartják, amely talán a legtöbbet tehet a társadalom erkölcsi gyógyulása érdekében. Ha valóban így áll a dolog, a teológiai kar igen fontos szerepet játszhat Észtországban. Eddigi fejlődése gyorsnak és sikeresnek mondható. Csak remélni lehet, hogy küldetését ezután is fel tudja ismerni és be tudja tölteni, s hogy munkája során ezután is annyi szeretetet és segítséget kap, mint amennyiben eddig is része volt.

Fordította: F. Herzog Emőke

Jegyzetek

- ¹ T. Pöld: Protestantische Bibelübersetzungen in Nordeuropa. In: *Kirche im Osten* Nr. 11. 1968, 65–74. o.
- ² *Dorpatische evangelische Blätter für das Herzens- und Erfahrungs-Christenthum und die christliche Literatur*. Dorpat, 1832–1840.
- ³ *Der theologische Verein zu Dorpat (1867–1892). Festschrift zum 25-jährigen Jubiläum*. Dorpat, 1892.
- ⁴ J. Frey: *Die Theologische Fakultät der Kais. Universität Dorpat–Jurjev, 1801–1903*. Jurjev, 1905. A diákok társaságától sem szabad megfeledezni, ami ebben az időben jellemezte Tartut. Balti német visszaemlékezésekben olvashatunk róla beszámolót. Például Otto von Grünwald: *Erinnerungen*. Studienzeit, Reval, 1927. L. még: *Baltische Skizzen oder Fünfzig Jahre zurück von Dr. Bertram*. Dorpat, 1873.
- ⁵ J. Kvačala: *Die pädagogische Reforme des Comenius in Deutschland bis zum Ausgang des XVII. Jahrhunderts, Vol. I-II*. Berlin, 1903–1904.
- ⁶ K. Girgensohn: *Der seelische Aufbau des religiösen Erlebens*. 1921. L. még disszertációját: *Die Religion, ihre psychischen Formen und ihre Zentralidee*. Jurjew, 1903.
- ⁷ H. Semel: *Die Universität Dorpat (1802–1918)*. Dorpat, 1918.
- ⁸ In: *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis*, Ser. B. XXII, Tartu, 1931.
- ⁹ *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis*, Ser. B. XXXV/XXXVI, Tartu, 1935.
- ¹⁰ Csak az első 176 oldal került kinyomtatásra. L. *Acta Commentationes Universitatis Tartuensis*, Ser. B. XLI, Tartu, 1938. A 177-től a 422. oldalig terjedő rész már a nyomdában volt, de 1940-ben, az új kommunista hatalomátvétel után rögtön megsemmisítették ezt az anyagot. A disszertáció második része, az Abdiás próféta könyvéhez írott kommentár sem jelenhetett meg.
- ¹¹ Például Elmar Salumaa visszaemlékezései az észtt evangélikus egyház évkönyveiben (észt nyelven) 1989, 1990/1, 1990/2, 1991, 1992.

- ¹² O. Pello: Teichmüller-Tenmanns Philosophie des Christentums. In: *Charisteria Iohanni Köpp octogenario oblata*. Stockholm, 1954.
- ¹³ *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis*, Ser. B. XXXIX, Tartu, 1936.
- ¹⁴ Megjelent Tallinnban 1989-ben, a 2. kiadás: Tallinn 1990, a 3. kiadás Tallinn 1998. Ugyanez a fordítás jelent meg az észt nyelvű biblia kiadása során Tallinnban 1997-ben.
- ¹⁵ Masing méltatásait a következő folyóiratokban: *Standpunkt* Nr. 5. 1986, 146. o. valamint a *Fabula* Nr. 27, 1986, 89–94. o.
- ¹⁶ A. Vööbus: *The Department of Theology at the Univesity of Tartu*. Stockholm, 1963.
- ¹⁷ R. Staats, Theologische Fakultät an der Universität Dorpat/Tartu wiedereröffnet, In: *Ökumenische Rundschau* 41, 1992, 102–105. o.
- ¹⁸ Tarmo Kulmar: *Die Theologie der Kraft-, Götter- und Seelenvorstellungen der ältesten Schicht der estnischen Urreligion*. 1994; Kalle Kasemaa: *Aus Semistik und Poetik 1997*. 2000 decemberében még két disszertáció kerül védésre.